

Schütz Antal:

SZELLEM ÉS NEM-SZELLEMI VALÓSÁGOK

Szellem és nem-szellem milyen vonatkozásban vannak egymással? Hol végződik az egyik, hol kezdődik a másik? Van-e egyáltalán közük egymáshoz? Van-e mondanivalójuk egymás számára?

Olyan kérdések ezek, melyekről első tekintetre úgy tűnik föl, mintha rágódhatnék rajtuk a bölcselő elme, de a gyakorlatot, az «életet» nem érintik. Pedig nem úgy van. Marx már idestova száz éve azt igyekezett elhíttetni a világgal, hogy vallás és tudomány, jog és művészet – dolgok, amiket a szellem birodalmába sorozunk – nem más, mint a termelési viszonyoknak, tehát merő anyagi mozzanatoknak párázata és tükrözése; és ma is arról koldul a világ. S éppen napjainkban, ha halkul is a Marseillaise, egyre hangosabban követel figyelmet a vér mítosza; és a vér nem szellem.

Az ember ősi csatája szellem és nem-szellem között foly és a csata tart. Aki tehát állni akarja a harcot, annak biztos elméleti eligazodást kell találni. Tisztán látni, ez a bölcsesség és a győzelem kezdete. Hogy útmutatásunk lehetőleg átfogó és áttekinthető legyen, a kérdést nézzük először az adottság oldaláról (fenomenológiailag), azután a létiség szempontjából (ontológiailag, illetve metafizikailag) és végül az értékelés mérővesszejével (axiológiailag).

1.

Ha fölvetődik a kérdés: Hol van a *szellem birodalma* és merre futnak a *határai* szemben mindazzal, ami nem szellem, kissé úgy vagyunk, mint Szent Ágoston oly szellemesen mondja az időről: Ha nem kérdezed tőlem, mi az idő, tudom; ha kérded, nem tudom (Confess. XI, 14). A bölcselő elméléstől ki nem kezdett nyilteszű ember itt valószínűleg általában úgy jár, mint Faust és Wagner, mikor húsvét délutáni sétájuk végén elébük somfordált egy fekete eb. Faust eleinte titokzatos jelenséget sejt benne, a filiszter-lelkű Wagner ellenvetéseinek hatása alatt végre is abban állapotodik meg:

Du hast wohl Recht, ich finde nicht die Spur
von einem Geist, und alles ist Dressur.

Ez a naiv álláspont így jellemezhető: Bennünk *emberekben* van szellem és van nem-szellem; a lelkünk szellem, a testünk anyag. Ami fölöttünk van, az szellem, ami alattunk, az anyag; az emberben sajátos szövetségre lép a szellem és a nem-szellem világa.

Misem látszik világosabbnak, mint ez az eligazodás. Mihelyt azonban kissé tüzetesebben utánajárunk a dolognak, itt is, mint általában a vizsgálat erős rávilágításának hatása alatt, a magátólértődés megszűnik. El lehet-e vajjon vitatni a szellemet a géptől, kivált a föltűnően szellemesen megszerkesztett gépektől, amilyen pl. egy újfajta szedőgép vagy egy jó csillagászati óra, tegyük, a híres strassburgi? Sőt nem sugároz-e szellemet az állat is, a vándormada-

rak csodálatos földrajzi tájékozottsága, némely építő állatnak, mint pl. a méhnek meglepő számító körültekintéssel készült sejtje? Sőt a vak természet is micsoda aritmetikával dolgozik pl. a csillagok járásában, a hópehely, a kristály szerkezetében, micsoda esztétikát fejt ki még a mezei liliomoknak is fölékesítésében? Nincs-e igazuk a bushmanoknak, kik a gorillát is embernek tartják, csak náluk okosabbnak, mert hát «nem beszél és így nem kell adót fizetnie?»»

Okvetlenül szükség van tehát ismertetőre, *kritériumra*, melynek segítségével biztosan és pontosan meg lehet állapítani, szellemmel van-e dolgunk vagy sem. S hol keressük ezt a próbakövet, mely megmondja, vajjon a szellem aranya került-e elénk vagy a nem-szellem talmija? Hol keressük, ha nem ott, ahol a legközelebb van hozzánk és a legközvetlenebbül nyilatkozik meg: sajátmagunkban!

Aziránt ugyanis nem lehet kétség, hogy ami az *embert* mint embert jellemzi szemben az őt környező világgal, az az ő szellemissége. S ennek a szellemisségnek fő jellemzékeit megtalálja, ha önmagába, a saját életébe, tevékenységébe és törekvéseibe mélyed és mindezt gondosan összeveti azzal, ami rajta kívül van.

Az a világ már most, mely az embernek igazi otthona szemben minden más környezetbeli valóval, az *értékek világa*. Az alapértékek, amint tudjuk, az igaz, jó, szép és szent. Áz ember azáltal bizonyul embernek, hogy értelme belehatol az igaznak birodalmába, akar mindent látni és érteni úgy amint van, és tudományt alkot; akarata a jóra nyit és erkölcsöt

vall, lelkiismeretre hallgat; értelme és akarata együtt eleven vonatkozásba lép a létnek és tevékenységnek ősforrásával és szent bírójával, s megvallás és szolgálat, odaadás és felelősség, bizás és szent félelem útján, vallási étellel neki él mint urának és üdvösségének; alakító igénye a szépnek vonásait igyekszik rámintázni mindarra, amit értelme megismert, akarata áhít és vallásossága megkíván tőle. Ez tehát a szellem világa: gondolatok és eszmények, tudás és lelkiismeret, ész és akarat, elmélés és erény, alkotás és haladás, kötelesség és szabadság.

S amint egyszer följutottunk erre a magaslatra és rányitunk, hogy a szellem világa az értékek világa, innen egyszerre biztos kilátás nyílik a szellemvilág egész birodalmára. Ha erről a kilátóról szétnézünk, csakhamar megállapítjuk, hogy a *szellemi valók*, a szellemek azok az élők, amelyek arra vannak képesítve és hivatva, hogy elgondolásban, értékelő akarásban és szabad alakításban vallják és valósítsák az értékeket; vagyis szellemek azok az élők, melyeknek alapvető tehetségei és tevékenységei értelem és akarat.

Az értelem megnyílik mindannak, ami érthető; és érthető mindaz, ami van, még pedig minden annyiban érthető, amennyiben van. Ez az egyetemes értő igény természetesen nem áll meg az értelem előtt sem. Az értelem, mert elmélés, egyúttal magáraelmélés, önértés és öntudat. Az akarat megfogja mindazt, ami érték, ami jó, amiért lelkesedni lehet és amit eszményként tisztelni kell, akár az igaznak, akár az erkölcsi jónak, a szépnek vagy a szentnek tartományából való; következésképp át tudja

fogni önmagát is mint minden akarhatónak, szeretnivalónak gyűjtőlencséjét és természetes helyét: tudja akarni önmagát. S ez a szellem: élő való, melynek *élettartalma* az értékek világa (ez az ú. n. objektív szellem), *tehetségei* az értelem és akarat, *életformája* a magaismerő és maga-akaró bensőség, *életnyilvánulása* az értékvalósító szabad, haladó irányú alakítás: nyelvben és tudásban, művészetben és liturgiában, társadalmi és államéletben, jogrendben és erkölcsökben (ezek együtt az objektív szellemnek objektivált vetületei). Látnivaló, hogy az értékek világa egyetemes és mint csillagos ég ott ragyog minden szellemi való fölött; az értékvalósulás pedig mint föladat és mint eredmény sok egyes szellemi valónak az egyetemes értékek hívó és irányító hatása alatt álló közösségi tevékenysége.

Ugyancsak nem olyan nehéz meglátni azt, hogy mint a lét általában, úgy a szellemvilág is, mely tudatunkba világít és amelyben benne állunk, megokolást sürget és végső megokolását csak az *abszolút szellemben*, Istenben találja, aki minden értéknek végtelen foglalata és valósultsága, a szubjektív és objektív szellemnek, létnek és értéknek, értelemnek és akaratnak teljes azonossága (Dogm. I 287-387).

Ezzel *kezünkben van a kritérium* a szellem és nem-szellem határának megvonására. Objektív vagy objektivált szellem ott van, ahol értékek jutnak kifejezésre, tehát mindenütt, ahol törvény és gondolat, alakítás és szépség valósul. Metafizikai elmélés megmutatja, hogy ez a négy jegy ott ragyog mindenben, ami egyáltalán van, természetesen nem mindenütt egyenlő

fokban és egyenlő fényel, s így az objektivált szellem birodalmának határa csak maga a lét. Lenni és értékeket hordozni meg hirdetni egy; ens et verum, ens et bonum convertuntur, állapították meg már Aristoteles nyomán a skolasztikusok (Thorn.; De vérit. I).

Minket azonban elsősorban az élő szellem érdekel, a *szellemi való*, szemben mindazzal, ami csak objektív vagy épenséggel objektivált, mintegy megalvadt szellem. Itt az a kérdés: hol vannak szellemi valók és hol kezdődik az a világ, melynek lényei szellemnek alkotásai ugyan és ezért a szellem bélyegét viselik, de maguk nem szellemi valók. A felelet csak ez lehet: Szellemi valókkal ott van dolgunk, ahol kimutatható, hogy életük és tevékenységük tartalma az értékek világa; szellemi valók azok a lények, melyek értékeket vallanak létük értelmének és céljának s értékeket valósítanak haladó jellegű szabad alakításban. Következésképp, amely valóknak megnyilvánulásaiban ebből semmit sem lehet megtalálni, ott nem-szellemi valókkal állunk szemben.

Mikor ennek az egészen egyértelmű kritériumnak alkalmazásáról van szó, jó észbevenni, hogy *a szellemi valónak nem okvetlenül kell megnyilatkoznia*. A szellem lét- és életformája, mint láttuk, a bensőség: a maga-átfogás öntudatban és önelhatározásban. Mivel a szellemi való mintegy kezében tartja önmagát, van módja léttartalmából kifelé csak annyit nyilvánítani, amennyit jónak lát. Ami szellem, az tud hallgatni, tud rejtőzni, tud önuralmat gyakorolni. Nem úgy a nem-szellem. Ami természet, az természetszerű szükségességgel jelenti magát; ami

tűz, az éget, ami sav, az mar, ami súly, az nyom. «A virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet.» Sőt az ember is, minél kevésbé szellemi (amint a szokásos, bár nem szabatos nyelvhasználat mondja: «lelki ember»), annál föltűnőbben járja a természeti valóknak ezt a kikerülhetetlen útját: akarva-nemakarva elárulja magát, amint már a népi bölcsesség megfigyelte: «Gyermekek és bolondok megmondják az igazságot», «Borban az igazság». Viszont ha a szellem megnyilvánul, annak megvan a látszatja: nem adhat mást, mint ami lényege; amint egy régi szép magyar mondás megállapítja:

Arany bornak gyöngy a szikrázatja,
arany elmének gyöngy a gondolatja.

A merő szellem csak mint szellem nyilvánulhat. Tevékenységét értékek sugalmazzák és irányítják, és minden működésén átragyog formai jellemzéke, a bensőség és a szabad, haladó alakítás. Amely valóknak megnyilvánulásaiban ezek a mozzanatok nincsenek meg, azok nem szellemi valók. Ezért nem szellemi valók az állatok sem, legfejlettebb fajaikban sem. Ami természet, az színvak és süket az értékek iránt és tehetetlen a szabad alakításra. Árvíz és földrengés, halál és pusztulás egyforma brutalitással kerekeli alá gyűr szentet és gonoszt, szépet és bomlottat, nagyot és jelentéktelent. A fülemüle, akármennyire elbűvöl énekével, sohase lesz kísértve a 9. szimfónia megalkotására; a méh, akármilyen jó matematikával építi sejtjét, soha nem vonzódik a Taylor-sor rejtelméhez; az alkony, akármilyen szép, soha

nem tesz erőfeszítést, hogy legyőzze győzőjét, az éjtszakát. A minket környező világ ábrázolja a szellemet, de nem éli a szellem életét. Ebben a körben a szellem fenomenológiájának forrása és egyben határa az ember.

2.

Ha ilyenformán biztos kézzel meg tudjuk vonni a határt szellemi és nem-szellemi való között és egy-egy jelenséget vagy jelenségterületet egyértelműen át tudunk utalni a szellemnek vagy nem-szellemnek birodalmába, szemébe nézhetünk a második kérdésnek: *Milyen vonathozásban áll ez a két világ?* Hogyan jönnek elő minden lét titokzatos méhéből és hogyan helyezkednek el a létnek közös törzsén? A fenomenológiai vizsgálatot nyomon követheti a metafizikai.

Mikor fölvonul előttünk egy-egy ilyen átfogó nagy metafizikai probléma, amilyen a szellem és nem-szellem kölcsönös létviszonya, gondolat-kombinatorika segítségével meg lehet szerkeszteni a lehetséges megoldásoknak, helyesebben a feleleteknek fő típusait. Érdekes, hogy az így merő elméléssel, úgyszólván gondolatkísérlettel megtalált feleleteket a gondolkodás története csakugyan létre is hozza, persze sok változatban, a hangsúlyoknak és színeknek rendkívül változatos elosztásával; sőt a történelem legtöbbször követi még azt az egymásutánt is, melyet az apriórís, kombinatorikus eljárás megállapít.

Ha kérdésbe van téve: A szellem és a nem-szellem világa a lét illetve a létrejövés tekin-

tétében hogyan viszonylanak egymáshoz, csak a következő *feleletek* lehetségesek: 1. «Vannak» egymás mellett; honnan, ezt nem lehet vagy nem kell kérdezni; 2. a szellem világa van a nem-szellemből, 3. a nem-szellem a szellemből, 4. mindkettő egy harmadikból.

1. *A parallelizmus.* Láttuk, az emberben a 'két világ sajátos együttességben és kölcsönhatásban van; egymás mellett vannak és egymásra vannak hangolva. Tudatvilágunk a mi számunkra minden szellemiség fölfogásának alapja és normája, testünk és annak élete pedig a nem-szellemi valóságok megismerésének első területe és állandó vonatkoztatási tengelye. Két külön világ ez; ég és föld köztük a különbség; mégis valahogyan kölcsönbejárnak. Testünk állapotai sokféleképpen hatnak tudatéletünkre; bizonyos, hogy érzékszervi hiányok, agysérülések lefokozzák, a rendesnél nagyobb fejlettségek pedig fölfokozzák a szellemi életet. Viszont a szellem elgondolásai, elhatározásai és ezek állandósulása, az erkölcsi jellem sokféleképpen hat a testre.

Nem csoda, ha folyton kísért a gondolat: úgy fogni föl szellem és nem-szellem viszonyát általában, mint ahogyan sajátmagunkban megéljük a test és lélek viszonyát. S ezt teszi a parallelizmus. Talán az emberi szellemnek első bölcselő megnyilvánulása mindjárt ezen az úton indult el. Az ú. n. *animizmus* szerint mindennek, fűnek, fának, kőnek, csillagnak, az egész világnak van lelke és van teste, miként az embernek; s a kettő között nagyjából az a vonatkozás, hogy a szellem a dolgok belseje, a nem-szellem a kifelé fordult arculata; mintegy teste

a szellemnek mint léleknek.¹ Persze a két világ ilyenén elgondolásának legmélyén többnyire ott van, akárhányszor kimondottan is, az a becsúsztatás, hogy a két világ voltaképpen egy valóságnak, egy sem szellem, sem nem-szellem jellegű semleges valónak két oldala vagy két nézete; a szellem a belülről való, a nem-szellem a kifelé mutatkozó. így fogja föl a dolgot a modern európai parallelista monizmus, melynek elébe harangozott, részben szándéka ellenére, Descartes; ünnepélyesen bevezette Spinoza, nagy garral ajánlotta a 19. század utolsó emberöltőjében E. Hartmann és W. Wundt. Ez szívesen nevezi magát egyeivűségnek, *monizmus*-nak és külön ajánlólevelének tekinti, hogy egyből magyarázza a kettőt (a szellemet és a nem-szellemet).

Azonban *egyből vezetni le a kettőt* – ez még a matematikában sem megy. Pedig ott úgy látszik, hogy egy meg egy az kettő. Igazában azonban ott is csak úgy lesz az egyből kettő, hogy hozzájárul a «meg», az a sajátos megfogás, mely az egyet tetszés szerint sokasítja és számba fűzi. A valóságban pedig teljességgel kilátástalan dolog szellemet és nem-szellemet egy közös sem-hús sem-hal való két oldalának venni. A szellem homlokegyenest más mint a

¹ A bölcséleti nyelvben *lélek és szellem* szabatosan így különböznek: Szellem az a való, melynek élete az érték-válás és érték-választás; lélek pedig az a valóság, mely lelkiesít (anima animati) azaz éltet egy vele létegségbe kapcsolt szervezetet. A lélek lehet egyúttal szellem, mint pl. az ember lelke; de nem minden lélek szellem, pl. az állati lélek; Aristoteles szerint a növénynek is van lelke. És természetesen nem minden szellem lélek, pl. az angyal vagy épenséggel az Isten.

nem-szellem. Az egyik értékvalló és értékvalósító, a másik pedig értéktagadó és értéksemmisítő. Ezt ma, egy emberöltővel Wundték után, ismét látják a nem-keresztény bölcselők is (lásd N. Hartmann: *Das geistige Sein* 1933), miként a nagy gondolkodók minden időben meglátták. Aristoteles megvallotta, hogy az emberbe a szellem úgy jut valahonnan kívülről, ajtón át, *Οὐραθ-εν*; s napjainkban a híres L. Klages, aki a szellemnek épen nem barátja, becsületesen megvallja, hogy egyszerűen nem érti és nem tudja, honnan tört be az életnek, t. i. az ösztönösen eligazodó és kibontakozó életnek területére a szellem, a számítás, tervezés, szervezés, fegyelmezés elve.

Ma a parallelisták általában beérik azzal a megállapítással, hogy a két világ van: egymás mellett, sőt egymásba fogasolva, miként az emberben; hogyan és honnan, ezt a jámbor hindu ne kérdezze! Pedig mégis kérdezi, jámbor és nem épen jámbor egyaránt, kérdezi száz tilalomfa dacára is. A szellemet t. i. az is jellemzi, hogy nem hajlandó folyton énekeim a lemondás dalait, és nem akar elállni attól az argonauta szellemtől, mely minden tapasztalati határon és gáton túl, fölötte és mögötte, titokzatos tájakon keresi a lét forrásait. Ilyen fölfödöző vállalkozás akar lenni ellenkező látszatok dacára

2. A *materializmus*. Azonban nagyon is hamar holt vizekre jut és megfeneklik, akki Demokritos-szal, az első következetes materialistával azt mondja, hogy a világon minden csak atomok játéka, a gondolat és eszmény is, a lelkesedés és lelkiismeret is, vagy aki olyan olcsón

adja, mint Moleschott, a 19. század közepének hírhedt materialistája, hogy «az agy gondolatokat választ ki, mint a vese vizeletet», vagy azt mondja híresebb kortársával, Marx-al, hogy tudományok és művészetek, eszmény és vallás, jog és politika csak a mindenkori gazdasági viszonyok párázata: az mind esztergályozhat többé-kevésbé szellemes és ízléses hasonlatokat és sziporkákat, de nem tudja kibúvészkedni a valóságból azt a tényt, hogy a szellem értékvállaló és értékvalósító bensőség, a nem-szellem pedig az értékek világa iránt süket és vak egymás-mellé-rakottság, tehát a szellemnek éppen ellentétje; és miként a sötétség nem szül világosságot, a halál életet, a nyomoréklét épséget, az összevisszaság rendet, épúgy az anyag nem hozhat létre szellemet. Ma már nem talál visszhangra ez a *generatio aequivoca* (más-fajba-nemzés, amilyen volna, ha egy szobor mintázná a szobrászt, ha a tövisről szőlőt, a bojtorjánról fügét szednének), akkor se, ha egy Haeckel a természet-tudományosságnak sokszor egyenest meghamisított mázával vonja be (*Die Welträtsel* 1900). A materializmus *a tudomány színe előtt* ma el van intézve (lásd *Örökkévalóság* 91–138. lap); persze iskolázatlan fejekben és az életben tovább kísért és pusztít. Ma megint több¹ értéssel, sőt tisztelettel tudunk nézni azokra a fidszi-indiánokra és pápuákra, akik lelket látnak fűben-fában és személyesítettek hegyeterdőt, mint a Demokritosokra és utódjaikra.. Szívesen hajtogatjuk a költővel: *Mens agitatomem* (a szellem az, ami mozgásba hozza a rest tömegeket) és: *Es ist der Geist, der sich denf*

Körper baut. S ugyanezért több bizalommal és rokonszenvvel találkozik részünkről a harmadik kísérlet,

3. *Az idealizmus*, melyet meg akarunk itt különböztetni attól a nemes életiránytól, mely ideálokért hevül; s ezért metafizikai idealizmusnak nevezzük. Ez a fölfogás a levezető elmélésben és a történetben egyaránt két alaptípusban jelentkezik, aszerint, amint az abszolút vagy a relatív szellemből indul ki.

Az egyik azt mondja: *Csak a szellem az igazi valóság*; amit nem-szellemnek, anyagnak, természetnek tapasztalunk, az csak a szellemiségnek valami alsóbb foka. Ezzel azonban vagy a fönt jellemzett monizmusba torkollik, csak-hogy szellemnek mondja, ami a vérbeli monisták szerint se-hús, se-hal; vagy pedig a mai spirítisztákkal és szofistákkal együtt visszatér a régi *gnosztikus* elgondoláshoz: az összellem kiáraszt magából egy létkört, olyanformán mint a nap a fotoszférát; ez ismét egy másikat és így tovább; minden következő távolabb esik az összellem tiszta szellemiségétől, és ennyiben hitványabb, s a legutolsó már annyira sűrű és sötét, hogy anyagnak hat.

Ha erre a formára hozzuk ezt a panpneumatizmust (minden szellem), nyomban belelátunk *alaptévedésébe*. Ha t. i. a szellem úgy le tud fokozódni, hogy a vége már nem szellem, hanem annak ellentétje, akkor nyilvánvaló, hogy már az eleje is az volt, legalább mint integráns rész. Ha iszapolással vagy kémiai eljárásokkal egy folyadékából ezüstöt nyerek, ez csalhatatlanul arra vall, hogy az ezüst benne volt, ha nem is látszott. Tehát az a fölfogás, mely a létet szel-

lemnek vallja és az anyagot csak lefokozott szellemnek minősíti, végelemzésben a szellemet viszont csak finomult, fölfokozott anyagnak tekinti; tehát *álsruhában járó materializmus*.

Egészen más és merész formát ölt a metafizikai idealizmus, ha a relatív szellemet, t. i. az emberi szellemet teszi meg elgondolása sarkallójává. Akkor t. i. valami formában *Berkeley* (anglikán püspök, meghalt 1753-ban) elgondolásánál köt ki: Minden, az ú. n. anyagvilág is, csak annyiban van, amennyiben tudatomban van. Ám tudatomban eszmék vannak; tehát a lét, az is, amelyet anyagnak minősítünk, csak eszme: «esse est percipi». Hasonló *Leibniz* grandiózus rendszerének alapgondolata: A lét egyszerű valókból (monas-okból) áll, s mindegyik a maga módján és létfokán álló tudattal rendelkezik, és ez a tudat tükrözi az egész mindenséget. Szédítő és hátborzongató gondolat, hogy a világ voltaképen én vagyok; ami van, az mind csak az én eszmém, az én tudattartalmam; olyanféle, mintha csak én volnék, és minden egyéb az én megálmodásom. Ha ez így volna, akkor teljesen logikus az a következtetés, melyet a gyakorlat számára levon a hasonló nézetű hindu filozófia: Ha a világ az én tudattartalmam, akkor nekem van is hatalmam irányítani és alakítani, legalább annyiban, amennyiben érdekel engem, amennyiben t. i.: jelenti a sorsomat (ez az ú. n. jóga-gyakorlat alapgondolata).

Azonban ezzel máris fejére idézi ítéletét. Épen ezen a gyakorlati következtetésen tűnik ki elutasíthatatlanul, hogy *az Én szemben talál önmagával egy nem-ént*, melyet nem ő irányít

és alakít, és melyhez legelemibb állásfoglalásában is neki kell alkalmazkodnia. Ezen a ponton szinte kézzelfogható az a tény, hogy az én tudatvilágom az én és nem-én közt végbemenő sokszerű kölcsönhatásnak eredménye. Tehát a világ, az anyagvilág is, több mint az én tudatom.

Mindazáltal kár volna mindenestül elejteni azt a fonalat, melyet kezünkre ád az idealizmus. Bizonyos ugyanis, hogy *a szellem érthető* magában; az anyag azonban nem. Hiszen a szellem lényege értés és akarás, eszmény és lelkiismeret, igazság és szentség. Ha tehát van szellem, mely minden eszmének és tetterőnek foglalata, akkor az a szellem egyúttal minden kérdés felelete és minden föladat megoldása: Isten. A mi elménk megokolást sürget, teljes, maradék nélküli megokolást, és azt csakis a maga-okoló szellemi lételjeltségben találja meg. Ha van egyáltalán valami, akkor van Isten (Dogm. I 287 kk.). A nyomosán gondolkodó elme előtt nem isten léte a nagy kérdés, hanem a világ léte; s itt sem az, hogy van, hogy honnan van, hanem hogy miért van. Istenről látni és érteni, miért van: mindenestül, minden vonatkozásban érdemes lennie; hiszen mindannak foglalata, aminek van létértelme és létjogosultsága. Nem. úgy a világ!

Itt azonban minket épen a *Honnan* kérdése foglalkoztat. Amikor arról van szó, hogy «szellem vagy anyag», hogy az egyiket le kell vezetni a másikból, akkor kilátástalan a materializmus kísérlete, mely a felsőt alsóból, a többet a kevesebből akarja levezetni. Azonban járható utat mutat az idealizmus; nem abban a formájá-

ban, melyet az imént méltattunk, hanem egy új szempont bevezetésével; s ez

4. *A teremtés.* A szellem nem eredhet a nem-szellemből; de *az anyag lehet a szellem műve.* A szellem értő és akarattal valósító képessége kiterjeszkedik mindarra, aminek lét jellege van. Tehát meg tudja alkotni az anyagnak és a nem-szellemi életnek is az eszméjét. Maga az eszme ebben az esetben is szellem, jóllehet a tartalma nem-szellem; a tűz eszméje nem éget, a hegyomlás eszméje nem rombol, a torony eszméje nem száz méter magas. Persze egy-egy ilyen eszmének létet adni, erre nem képes az emberi szellem és nem képes egyáltalán semmiféle véges szellem, hanem csakis az abszolút szellem, melynek létteljességéből erre is telik (Dogm. I 453 kk.).

S minthogy az abszolút szellem mind létében mind mivoltában meghaladja tapasztalatunk körét, más mint akármi, amit magunkban vagy a történelemben szellemnek észlelünk, és még inkább mint az, amit nem-szellemnek kell minősítenünk, ezért valamilyen igaz értelemben lehet mondani, hogy *Isten az a harmadik,* melyből mint közös forrásból ered a (tapasztalati) szellem és nem-szellem. Csakugyan Isten az azős[^] valóság, melyből Szent Tamás merész és pregnáns szava szerint előtör (exit) mindaz, ami ebben a világban szellem és nem-szellem – nem úgy mint a gnoszticizmus és a mai teozofizmus gondolja, t. i. szubstanciájából kiáradó és egyre lejjebb hangolódó létszférákban, hanem mint föltétlenül szabad elgondolás és szuverén művészi alkotás.

S mivel az ősváló ebben a teremtő elgondo-

lásban és alakításban önmagát mintázza, csak természetes, ha ennek az egy ős-elgondolásnak szempontjai átfogják a szellem és a nem-szellem világát, ha a kettő egy művészi koncepció gyermeke, és ennek következtében *egymásra vannak hangolva*. Ennek az egymásra-hangoltságnak mikéntje adja meg a feleletet a harmadik kérdésre, melyet tárgyalásunk elején föltettünk: *Hogyan kell értékelni* a szellem és a nem-szellem világát.

3.

Mikor ezt nyomozzuk, nem kell sok szót vesztegetnünk arra az irányzatra, mely a ma tudományosságában általában szemérmesen elutasított *materializmust* nem átallja visszacsempezni a gyakorlatba.

Itt nem is gondolok arra az örök-emberi *sancho-panza-i* gyalogjáró röghöz-kötöttségre, mely belesűríti a bölcseségét az efféle megállapításokba: Jobb egy veréb ma, mint egy tűzok holnap; többet ér egy rőf kolbász, mint száz árkus filozófia. Azonban tudjuk és szenvedjük, milyen dinamitaknákat fúr bele társadalmunk minden szociológiai rétegződésébe az az óvatosabb *szadduceus-farizeus* irányzat is, melynek egyetlen eszménye, «ut bene sit ventri et iis quae sub ventre sunt», és egyetlen igazi ambíciója minél gyorsabban és teljesebben kézhez keríteni a Bacchus-Venus templom aranykulcsát. Akik nyíltan szemébe néztek a nagy valóságoknak és személyes kapcsolatot találtak a szellem valóságaival és eszményeivel, egy pillanatig sincsenek kétségben aziránt, hogyan

kell elbírálni ezt a két fajta ősi bálványimádást: «kiknek istenük a Kas» (Phil 3, 19) és akik az aranyborjút imádják (Ex 32). Bálványaik hamissága ítél fölöttük, és isteneik sorsa az ő sorsuk.

Ezzel szemben azonban két más végletes jellegű értékelést kell tüzetesebben szemügyre vennünk.

Az egyik a *manicheizmus*, mely mindenestül rossznak, értéktelennek mondja mindazt, ami nem szellem. Az anyagvilágot gnosztikus módon úgy származtatja, hogy a merő világoosság összellemből kiáramlás útján jöttek elő lefelé hanyatló fokozatokban egyre tökéletlenebb világok, s az utolsó, ez a mi világunk már a szellemnek teljes tagadása, egészen értéktelen, benne az anyag és minden anyagi dolog, a szerves élet is, teljesen rossz, minden gonoszságnak oka meg forrása. Láttuk, ez súlyos metafizikai tévedés. De értékelméletileg is teljesen melléje fog a valóságnak. Az anyagvilág ugyanis nem az ősváló szándéka ellenére esett vargabetéű, hanem a teremtő Isten szándékolt és végig gondolt műve; tehát magánhordja miként a szuverén szent Isten minden tette és műve, a hatalom, bölcsesség és szentség hármasságát. «Látott Isten mindent, amit teremtett, és mind igen jó volt» (Gen. 1).

A manicheizmus régi, 4. századi eretnekesség, perzsa, gnosztikus és keresztény elemek zagyva keveréke. *Alapgondolata* azonban sokkal régibb és sokkal újabb; végigkíséri az embert és kísért ma is. Mikor Platon azt tanítja, hogy a test a lélek börtöne, és a halál a nagy szabadulás, amikor a hindu vedantista szemé-

ben ez a világ csak délibáb és rossz álom (maya), melynek az egyetemes nagy ébredéskor meg kell szűnni, mikor különféle keresztény eretnységek azt vallják, hogy a test föltámadásának és új ég meg új föld varasának hite voltaképen teológiai materializmus, mikor a házasságot akárhányan mindmáig nyíltan vagy burkoltan csak elkerülhetetlen rossznak tekintik: mind csak ennek az egyoldalú spiritualizmusnak hódol, mely nem akarja és nem tudja bevenni, hogy az anyag is az embertest is a természet is mind Istennek szerető elgondolása és mind a 103. zsoltár fölséges látomása szerinti gondviselésnek éltető napja alatt áll.

Az ellenkező véglet volna az a vaskos gyakorlati materializmus, melyre az imént utalás történt. Ezt azonban a maga nyersségében ma semmiféle gondolkodó nem meri hirdetni, nemcsak opportunizmusból, hanem szociális felelősségből és a tudomány mai helyzetével adódó meggyőződésből is. De értékelő alapgondolata (a szellemmel szemben a nem-szellem világa érdemel elsőbbséget) programja lett egy újabb iránynak, mely *biologizmus*, életfilozófia néven egyre mélyebb gyökereket ereszt a mai nemzedékben. Legemlegettebb képviselői a föntírt L. Klages és a nemrég elhunyt M. Scheler élete utolsó szakában.

Azt hirdeti, hogy a legfőbb érték *az élei*, amelynek megvan a saját törvényszerűsége és a maga világa. Ott, ahol ez szabadon ki tud fejlőzni, mint az állatban, valamikor a kultúrától még agyon nem szabályozott ősemberben, ma is itt-ott primitívekben és gyermekekben, ott ösztönös biztonsággal megtalálja a maga

élet-útját, nagy magátólértődéssel megteremti életformáit és életkereteit, s teljes biztonsággal, problémák nélkül, boldogságban helyezkedik el a maga világában («Lebensraum»-jában). Mihelyt azonban megjelenik a szellem, annak nyughatatlan célkitűzései (természethódítás, technikai haladás, politikai hatalom stb.), nemkülönben szervező és szabályozó tevékenysége öldösi és sorvasztja ezt a biztos életösztönt, szikkasztja teremtő termékenységét, pusztítja a természetet és egyéniséget; uniformizál és mechanizál; megöli a lelket, a képzeletet, érzést, közvetlenséget, örömet, lendületet; automatát csinál az emberből és az emberekből. Szinte program Klages főművének címe: *Der Geist als Widersacher der Seele* (3 kötet).

Ez az irány, nevezetesen sikereiben is (nagyjából a nemzeti szocializmus világnézete), részben érthető mint *visszahatás* az ellen az egyoldalú és csakugyan mechanizáló intellektualizmus ellen («mely öl»), mely a 19. századra maradt a 18. századi francia forradalom és fölvilágosodás örökségeként, és melyet a múlt század mechanisztikus természettudományi egyoldalúsága vészes arányokban megnövelt. Visszahatás továbbá az ellen a még szemünk láttára is folyton terjeszkedő élet- és egyéniségölő moloch ellen, melynek neve technika és tömeg. Sőt még azt is lehet mondani, hangos memento ez egy *l'art pour l'art* aszkézis ellen is, mely lappangó manicheizmusból táplálkozik és soha egészen ki nem hal.

Azonban amennyire érthető a biologizmus mint visszahatás, és amennyire alkalmas arra, hogy termékeny lelkiismeretvizsgálatra hívjon

minden spiritualizmust, annyira *nincs hivatása arra, hogy a jövőendő királya legyen*. Főként azért nem, mert erőszakot tesz egy bölcséleti és egy antropológiai igazságon.

Bölcséleti tévedése, hogy a nem-szellem különb, értékesebb, tehetősebb, mint a szellem. Ezzel a hiedelmével a biologizmus végelemzésben a materializmus oldalára áll. Tehát el akarja hitetni, hogy lehet alkotó eszme ész nélkül, kép képező nélkül, élet éltető nélkül, rend rendező nélkül; komolyan hirdeti, hogy a vak ösztönből születhetik szép és harmonikus élet, hogy ami világosság, szépség, alak és alakítás, az ösztönösség sötét mélységeiből emelkedik ki. Nem! A sötétségből csak összevisszaság jöhet és sötét végzet; ami jobblétre feszülő alakulás, az értékvalló, alakító eszmélés és alakítás műve. *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος*, kezdetben volt *az Eszme*: ez minden okkereső nyomós gondolkodás kikerülhetetlen vége és kiinduló pontja.

Antropológiai tévedés, hogy a szellem az emberben idegen valami, hogy erőszakkal betört, nem tudni honnan és miért, ha csak nem azért, hogy gonosz kajánsággal a biztos ösztönű harmonikus emberből önellenmondásokban tépelődő, önmagát marcangoló szörnyet formáljon. A valóság ezzel szemben az, hogy az a boldog, biztos ösztönű harmonikus őseMBER vagy ösztönEMBER, a «homo divinans» nagy fikció; a biológista célkitűzés Álomországba utalja az embert. Az ugyanis mindig és mindenütt ember volt; hordta magában azt a le nem vetköztethető kettősséget, melyet egy Szent Pál is nyög: Más törvényt látok tagjaimban, ellenkezőt elmém törvényével (Rom. 7, 23), amely azonban

minden megemberelésnek és emberi felsőbbségnek ösztönzője és rugója.

Az emberben két világ találkozik, harcra és együttműködésre; ezen a tényen semmiféle elmélet és álm és vágy nem változtat. A teljes harmónia itt mindig föladat marad, és ennek elutasíthatatlan törvénye és föltétele: Ami az emi)er szellemi része, eszmény és lelkiismeret, eszmélés és értékelő akarás, az van arra hivatva, hogy a maga képére alkossa meg az egész embert, és reányomja a maga bélyegét az ösztönemberre is. Ha nem, akkor az ösztönember veszi át az uralmat, és akkor menthetetlenül elsülylyed az annyira áhított harmónia, még mint lehetőség is. Mert az ember nem tud állat lenni, ha akar sem; tehát ha effélét mégis erőltet, vét a mivolta és rendeltetése ellen; lázadóvá, árulóvá lesz; és az a forradalom, melyet elindít, gyökerében támadja meg a létet: ösztönlény akar lenni és minden merő ösztönlénynél nyomorultabb torzzá lesz.

Valószínű, hogy olyan kiváló gondolkodók mint Klages és Scheler azért is értékelik le a szellemet, mert meglehetősen *egyoldalú fogalmat* alkottak maguknak *a szellemről*. S ennek talán megint az a magyarázatja, hogy valami oknál fogva nem adatott meg nekik szemtül-szemben találkozni az abszolút szellemnek, Istennek azzal a hatalmas eszméjével, mely teljes tisztaságában csak a kinyilatkoztatásból ragyog ki.

Csakis így érthető, hogy Scheler a szellemet terméketlennek mondja és merő irányító szerepet tulajdonít neki, Klages pedig az élet elleniségének tartja. Az abszolút szellem, *a kinyilatkoztatás Istene* élő egységben végtelen foglalata

és teljes azonossága mindannak, ami egyáltalán érték; tehát gondolat és törvény, de alak és élet is; eszme és fogalom, de egyediség és szín is; előírás és kötelesség, de fakadás és élet is; szabály és fegyelem, de szabadság és teljesség is. Következésképp Istenben megvannak az anyag- és ösztönvilágnak is teremtő eszméi és értékei. Ez a világ az ő színeivel és szenvedelmeivel, ragyogásaival és harsogásaival, élni akarásával és törtetésével nem Isten szándékától elpártolt lázadásnak köszöni a létét, hanem mindenestül Isten műve – kivéve a bűnt. De persze bele van állítva Isten egyetemes teremtő elgondolásába, és ebben az elgondolásban az *értékhierarchia nagy törvénye* az uralkodó csillag: itt minden alsó alá van rendelve a felsőbbnek, nevezetesen a nem-szellem a szellemnek, a szellem az értékrendszernek, az értékek Istennek.

Szellem és nem-szellem itt tehát *egymásra van hangolva*, de úgy, hogy érintetlen marad a szellem elsőszülötti joga és hivatása. A nem-szellem, a természet örök isteni teremtő gondolatokat fejez ki és ezáltal kimeríthetetlen mélységű hirdetője a szellemnek, elsősorban épen az abszolút Szellemnek, és így a teremtett szellem, az ember számára a gondolat és szépség értékeinek fogyhatatlan iskolája és tanítómentere. A másik oldalról viszont a nem-szellem alkalmas és hivatott arra, hogy a teremtett szellem számára elsősorban az ember számára a szellemi, értékvalló és értékvalósító tevékenységnek legyen hordozója, anyaga és szolgálja. Mi lenne a művészet, ha nem volna természet, mely sugalmazza a művészt, ha nem volna hang, szín, márvány, mely készséggel vállalja a reá-

parancsolt művészi formát! Sőt az ember erkölcsi élete is a nem-szellemmel való nagy találkozóon nevelődik és gazdagodik, vallási élete számára a természet (az is, melyet magában hordoz) szükséges lajtorja, melynek fokain fölkapaszkodik Istenhez. Sőt *a természetfölötti életben* is az anyagvilág egészen sajátos méltósághoz jut, mint a legmagasabb teremtett valóságnak, a kegyelemnek hordozója és közvetítője a szentségekben, de végig a természetfölötti rend megvalósításában. Hiszen annak középontja a megtestesült Ige, a nem-szellembe belégyökerező Isten, és vége a megdicsőült világ: föltámadott test, új ég és új föld.

Azonban itt nincs helyén, hogy tovább időzünk annál a fölséges kilátásnál, mely a hitnek templomtornyáról nyílik. Vissza kell térnünk az «aténi iskolába». De itt is megállapíthatjuk, hogy a manicheizmus és a biologizmus egyoldalúságával szemben csak *a teremtés metafizikája* ad biztos eligazodást. A manicheizmus mindenesetre erélyesen utal arra, hogy a szellemet ne az egyoldalú spiritualizmus tolvajlámpásával nézzük, és a biologizmus erőteljesen fölhív arra, hogy a szellemet komolyan és következetesen annak vegyük, aminek hirdeti minden szellemiség ősforrása, Isten. Vagyis, ha a szellem paragrafus és törvény, akkor bensőség és megélés is; szellem a sablon és a racionálás, de szellem a tősgyökeres fakadás és alkotás is; szellem a hivatal, de szellem a hivatás is!

És – ezt is világosan meg kell mondani: szellem az *absztrakció*, és absztrakt fogalom, de szellem a *konkrét valóság-látás is*. Épen a skolasztikus absztrakció-elmélet értelmében az em-

beri ismerés sajátos tárgya az az eszme, melyet ki lehet hüvelyezni az érzékelhető konkrét egyedi valóságból (intellegibile in sensibili). Következésképpen ez a színes, formás, egyedi élő valóság mint az absztrakciós művelet immanens föltétele és forrása, mint alzata és normája belemegy a sajátosan emberi ismerésbe (Aristoteles súlyos jelentőségű tétele értelmében: οὐδὲν ἔστιν ἄνευ φαντάσματος νοεῖν), és ezzel együtt a sajátosan emberi szellemi életbe; és ilyenformán a nem-szellem olyan módon tud létevé és szellemmé válni az emberben, mint azt a tiszta véges szellemről, az angyalról nem tudjuk elgondolni, aminek csak az isteni szellemben takáljuk meg a mintáját (lásd fönt 75. lap). Talán ezért is mondja az írás az emberről (és nem egyúttal az angyalról), hogy Isten képére van teremtve!?

Bármint vagyunk ezzel a mélységeket nyitó kérdéssel, «bizonyos, hogy *egy* teremtő gondolat fogja át és hangolja együvé a teremtett szellemet és a nem-szellemi világot. Ennek a teremtői harmóniának nyomában járni a teremtett szellem számára föladat. És ennek a föladatnak megvalósításában és megvalósítása által kell azzá válnia ami: a teremtő szellem élő képésének és a nem-szellem értelmének és értelmezőjének.